

TARİHİ İPEK YOLUNUN AÇILMASI VE SONRASINA DAİR SÜREÇTE İKTİSADİ FAKTÖRLERİN YERİ VE ÖNEMİ

İbrahim ONAY¹

Öz

Bu çalışma, Büyük Hun Devleti zamanına işaretlenen tarihi İpek Yolu'nun açılmasında ve özellikle 4-5. yüzyıla kadar olan tarihi süreçte etkin olan iktisadi faktörleri ve gelişmeleri konu edinmektedir. Bir Türk devleti olan Büyük Hun Devleti ile Çin'deki Han Hanedanlığı arasındaki siyasi ve askeri mücadelelerinin bir sonucu olarak yaşanan gelişmeler, tarihi İpek Yolu'nun açılmasına neden olmuştur. Fakat iki devlet arasındaki siyasi ve askeri nitelikteki bu mücadelelerin, en başından itibaren iktisadi nitelikler de içerdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle henüz, Mo-tu Ch'an-yü (Mete Tanrıkut) zamanında (M.Ö. 209-174) yapılmaya başlanan Hun ve Han Devletleri arasındaki bazı antlaşmaların, bu ekonomik değerlere dair içerikler taşıdığı görülmektedir. Böylece, tarihi İpek yolunun gerek açılması gerekse sonrasına dair gelişmelerde bu ekonomik gerekçeleri ve bununla bağlantılı sonuçları görmek mümkündür. Bu ticari yollarla ilgili süreçlerin içerisinde yer alan bazı toplulukların ve tarihi kişiliklerin de rolü olduğu bilinmektedir. Bu konuda, göçebe bir topluluk olan Yüeh-chihlerin, Han İmparatoru Wu-ti'nin (M.Ö. 141-87) ve onun görevlendirdiği Çinli casus elçi Chang Ch'ien'in adından da bahsedilmelidir. Bu casus elçinin seyahati sonrası, Türkistan sahasının Hunlar açısından ekonomik değerinin farkına varan Han Hanedanlığının, bundan sonraki temel politikalarından birinin, bu yollar üzerinde egemen olma çabası olduğu anlaşılmaktadır. Bu mücadele sürecinde dâhi İpek yolu, iktisadi gelişimine devam etmiştir. Bu sürecin bir parçası olan Yüeh-chihlerin ve onların kurduğu Kuşhan devletinin, İpek yolu ile ilişkili iktisadi faaliyetlerin, Hindistan ve Güney Doğu Asya'ya ulaşması ve yayılması konusunda rolü olduğu anlaşılmaktadır. Yine siyasal, coğrafi ve iktisadi nedenlerin bir sonucu olarak Sogdlar da İpek yolu ticareti ile ilgili gelişimin önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Bu ticari yollar üzerinde bulunan kentlerin tarihi ve kültürel gelişimi de bu iktisadi gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İktisat, Hun, Han, İpek Yolu.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Tarih Bölümü, ibrhimonay06@hotmail.com, ORCID No: 0000-0001-5277-4807.

Makale gönderilme tarihi: 24 Ekim 2019. Makale kabul tarihi: 4 Aralık 2019.

Makale türü: Araştırma Makalesi

THE MEANING AND IMPORTANCE OF ECONOMIC FACTORS IN THE OPENING AND POST-OPENING PROCESS OF THE HISTORICAL SILK ROAD

İbrahim ONAY

Abstract

This study discusses the economic factors and developments effective in the opening of the Historical Silk Road marked in the period of the Great Hun Empire and in the historical process especially until the 4-5th century. The developments experienced as a result of the political and military struggles between the Great Hun Empire, a Turkish state and the Han Dynasty in China, led to the opening of the historical Silk Road. However, it is understood that these political and military struggles between the two states include economic characteristics from its earliest days. Therefore, it is seen that some agreements, which began to be concluded during the period of Modu Chanyu (209-174 BC) between the Hun Empire and Han Dynasty, have contents regarding these economic values. Thus, it is possible to see these economic reasons and related results in the developments in the opening and post-opening process of the historical Silk Road. It is known that some communities and historical personalities involved in the processes related to these trade routes also play a role. In this regard, the Yuezhi, a nomadic community, Emperor Wu of Han (141-87 BC) and Zhang Qian, a spy ambassador appointed by him, should also be mentioned. It is understood that after the travel of this spy ambassador, one of the primary policies of the Han Dynasty, which became aware of the economic value of the Turkestan region in terms of the Huns, was the effort to dominate these routes. Even in this process of struggle, the Silk Road continued its economic development. It is understood that the Yuezhi, a part of this process, and the Kushan Empire founded by them played a role in the spread and expansion of the Silk Road-related economic activities to India and South East Asia. As a result of political, geographical, and economic reasons, the Sogdians became an important part of the development of silk road trade. The historical and cultural development of the cities located on these trade routes were also directly affected by these economic developments.

Keywords: Economy, Hun, Han, Silk Road.

Giriş

Türk tarihinin erken dönemleri söz konusu olduğunda, teşkilatlı ve sistematik bir devlet olan Büyük Hun Devleti'nin son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Gömeç'in belirttiği üzere; Çince belgelerde Hiung-nu devlet adı ilk olarak, M.Ö. 318 yılında Kuzey Çin'deki beyliklerden bazılarının, Ch'in devletine saldırmak için Hunların liderliğini istemeleri nedeniyle geçmektedir (Gömeç, 2012: 51). Bundan sonra da Çin kayıtlarında Hunlardan bahsedilmeye devam etmiştir. Bu devletin Türk tarihindeki yeri ve etkisi, yaklaşık altı asır süren varlığıyla sınırlı kalmamış, tarihte Hun soylu pek çok Türk devleti ve topluluğu da var olmuştur. Üstelik bu Türk devleti zamanında yaşanan bazı siyasal ve iktisadi gelişmeler, sonraki dönemlere dair Türk topluluklarının da tarihinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Büyük Hun Devleti zamanına işaretlenen "İpek Yolu'nun" açılması da, bu tarihi süreçler içerisinde göze çarpan önemli gelişmelerden biridir. Böylece dünyanın Doğusu ve Batısı arasında kurulan iktisadi ağlar sayesinde önemli gelişmeler yaşanmış ve tarihin seyri değişmiştir. Nerdeyse 15-16. yüzyılın sonlarına kadar dünya ticaretinin en önemli rotalarından biri olarak değerlendirilen "İpek Yolu'nun" tarihi, Türklerin tarihinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Bu yolların açılması dahi, esasen Türkleri hedef alan bir girişimin beklenmeyen sonuçlarıyla ilgili olduğu gibi, tarihteki pek çok Türk devleti de bu ticari yolların hâkimi olmuş ve bu konuda çeşitli devletlere karşı mücadele vermiştir.

İpek Yolu'nun gelişimi ve anlamı çok geniş bir çalışma kapsamı ve değeri ifade etmekle birlikte, biz çalışmamızda bu ticari yolların açılmasına neden olan süreci ve özellikle bunun ortaya çıkmasına neden olan iktisadi faktörler ile bu konuda rol alan toplulukların gelişimini değerlendirmeyi amaçlamaktayız. Yine bu toplulukların yaşadığı coğrafya, ticari rotaların uzandığı iktisadi ağlar sayesinde kurulan ilişkiler ve bunların neden olduğu değişimler de açıklanmaya çalışılacaktır.

Tarihi İpek Yolu'nun Açılmasına Giden Süreç: İktisadi - Siyasi Gerekçeler

Tarihi İpek Yolu'nun açılması, esasen Hun ve Han devletleri arasındaki mücadelenin sonucudur. Bu mücadelenin siyasal ve askeri gerekçeleri olduğu gibi, iktisadi nedenleri de vardır ve bu nedenler birbiri ile bağlantılıdır. Cosmo'nun işaret ettiği üzere; Hanlar ve Hunlar arasındaki rekabet, Çin ordularının Orta Asya'daki Hun liderliğine başkaldırmasına, bu da Baron Von Richthofen'in tarifıyla "İpek Yolu'nun" açılmasına neden olmuştur (Cosmo, 2002: 718). Zira bir Türk devleti olan Büyük Hun

Devleti'nin, Çin'deki Han Hanedanlığına (M.Ö. 206- M.S. 220) zor süreçler yaşattığı bilinmektedir. Özellikle Şan-yü (Tanrıkut) Mete'nin, (M.Ö. 209-174) dönemin Çin imparatoru Kao-ti'yi, M.Ö. 200'de Pai-teng dağında kuşatması, bundan sonraki ilişkilerin niteliği konusunda da önemli sonuçlara neden olmuş görünmektedir.

Bahsedilen bu kuşatma sürecinde, yedi gün boyunca, kuşatma içindeki ve dışındaki Han askerlerinin birbirine yardım edemediği bilinmektedir (HHT, 2004: 10). Çeşitli gerekçelerle Mete kuşatmayı kaldırıncı İmparator, elçi göndermiş ve hanedandan bir prensesi de eş olarak Mete'ye göndermiştir. Böylece her yıl Hunlara belirli miktarlarda ipekli kumaş, içki ve yiyecek verilmek üzere ho-ch'in (*evlilik yoluyla uyum*) antlaşması imzalayarak kardeş olunmuştur (HHT, 2004: 10-11).² Bu nedenle, Hunlar açısından, Hanlara karşı izlenen siyasetin temel belirleyicilerinden birinin iktisadi kazanımlar olduğu anlaşılmaktadır.³ M.Ö. 135 yılına kadar Han ile Hun Devletleri arasında 10'dan fazla ho-ch'in antlaşması imzalanmıştır. Neredeyse her yeni antlaşmada Han Hanedanlığı bir şeyler kaybederken Hunlar kazanmıştır. Böylece Han için bu antlaşmalar, kesintisiz ve artan bir mali kayıp anlamına gelmiş, üstelik bu kayıplar Hunların sınır saldırılarını da tamamıyla önleyememiştir (Shih Yü, 2000: 177). Bu nedenle, iktisadi gerekçelerin de etkisiyle Çin tarafında yeni politikaların arandığı ve ortaya çıktığı görülmektedir.

Hun ve Hanlar açısından antlaşmalarla devam eden dönemin sona ermesi ve Çin tarafında önemli politik değişikliklere gidilmesi konusunda Han

² Hun ve Han tarihi bakımından önemli bir duruma işaret eden ve ho-ch'in olarak adlandırılan bu antlaşmaların karşılığı olarak farklı tarifler kullanılmaktadır. "Barış ve kardeşlik" diplomatik dille bir tür kapitülasyon anlaşması (Gumilev, 2013: 82). "Düzenli ve Sürekli Akrabalık" sistemi (Gömeç, 2012: 83). "Barış ve Münasebet" sistemi olarak da tarif edilmektedir (İzgi, 2014: 96).

³ Bu durum göçebe iktisadı ile ilişkili bir değer taşımaktadır. Pulleyblank'in ifade ettiği üzere Barfield; Hunlar ve daha sonraki Moğolistan merkezli bozkır imparatorluklarının ekonomik olarak güneydeki Çin rejimine ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Göçebe çoban ekonomisi gündelik hayatı idame ettirecek imkânları sağlamakla birlikte, Hakanlar açısından, ikinci derecedeki yöneticilere dağıtılacak ve böylece onların ittifakını sağlayacak artı ürün sağlamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Hun yöneticileri, Şan-yü'leri, Çin sınırlarına saldırarak haraç, özellikle de Çin ipeği elde etmişlerdir (Pulleyblank, 1995: 421). Harmatta'ya göre de; ziraatçı toplumlar ekonomik olarak kendi kendilerine yetmelerine rağmen, göçebe toplumlar tek taraflı ekonomiye sahip oldukları için bazı alanlarda yerleşik toplumlara bağımlıdır. Fakat göçebeler, çok sayıda atın sağladığı güçlü bir enerji formuna da sahiptirler. Bu atlar, sadece irtibat ve savaş konusunda değil, aynı zamanda devlet organizasyonun yaratılmasında ve fonksiyonlarının yerine getirilmesinde de kullanılırlar. Bu sayede göçebeler, emrindeki köylüleri-çiftçileri zorlayarak; ticaret, vergi, hediye veya yağma yoluyla ihtiyaç duyduğu veya elde etmek istediği ürünlere sahip olurlar (Harmatta, 1996: 79).

İmparatoru Wu-ti (M.Ö 141-87) döneminin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ögel'in ifadesiyle; M.Ö. 141 yılında Çin tahtına çıkan bu imparatorla, yalnız Çin tarihinde değil, bütün Asya tarihinde de yeni bir çağ açılmıştır. Bu dönemde de Çin için en büyük tehlike Hunlardır (Ögel, 2015a: 389). Yine de yeni İmparatorun M.Ö. 140 yılında "ho-ch'in" antlaşmasını yeniden yaparak, pazar yerlerinde Hunların isteklerine karşılık her şeyden cömertçe verildiği, Hunların da Çin seddinin önlerine kadar gelip gitmeye başladığı kaynaklarca belirtilmektedir (HHT, 2004: 23).

Anlaşılan Wu-ti, Han ve Hun arasındaki antlaşmayı bozmaya hemen cesaret edememiş, fakat Hunların tehdit olduğunu bildiği için de yavaş yavaş savaşa hazırlanmıştır (Gumilev, 2013: 117). Öncelikle ülkesinde iç istikrarı sağlamanın gerekliliğini bilen Wu-ti; önemli komutanların, prenslerin, asillerin ve askerlerin işbirliğini sağlamayı başarmıştır. Böylece, göçebelere karşı keşif amaçlı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için uygun şartları oluşturmuştur (Shiratori, 1930: 6-7). Wu-ti, stratejik noktalarda Han politik ve askeri mevcudiyetini ve idari yapılarını tesis ettikten sonra, kuzeydeki ciddi ve güçlü askeri tehdit karşısında sınır politikasını değiştirmiştir. M.Ö. 133 yılında "heqin" yani "yatıştırma" politikasını terk ederek, daha güçlü bir yaklaşımı sınır savunma sisteminde uygulamaya başlamış ve buna da "savunmacı yayılcılık" denilmiştir. Bu doktrinal değişim, yani yabancılarla ilişkiler konusunda yaşanan bu kayma, Hunlara karşı yapılan askeri harekâtlarla kendini göstermiştir (Cosmo, 2009: 202-203).

Hunlar üzerinde uygulanacak strateji üç yönden gerçekleşecektir. Buna göre; doğu, batı ve güney tarafından kuşatılacak olan Hunlar, kuzeye doğru sürülecektir. Fakat Hunların sağ kolunu, yani Çin'in batı tarafını kesmek düşünüldüğü kadar kolay değildir, çünkü burada bahsedilen alan ve coğrafya son derece büyüktür. Bu nedenle, Han İmparatoru Wu-ti, bir zamanlar bu bölgede yaşadıkları anlaşılan Yüeh-chihleri tekrar eski topraklarına dönmeye ikna etmeye karar vermiştir (Shiratori, 1930: 6-7).⁴ Daha önceki bir tarihte Hunlar, bahsedilen Yüeh-chihlerin Kralını öldürmüş ve onun kafatasından içki kâsesi yapmışlardır. Yüeh-chihler ise kaçmış ve bir yerlerde saklanmışlardır. Kendisine müttefik arayan Wu-ti, Yüeh-chihlerle iletişime geçmek istemiş ve bu konuyla ilgili olarak Chang Ch'ien adında birini görevlendirmiştir (Hirth, 1917: 93; HHTBB, 2012: 79). Böylece, M.Ö. 139

⁴ Cosmo'ya göre; politik kontrol ve Hunları politik ve etnik olarak izole ederek sınırlandırma arzusu, Han Devleti'nin batıya doğru yayılma politikasının merkezini oluşturmuştur. Batıdan gelen prestij ürünleri ise, ticaret rotalarını devamlı olarak kontrol altında tutmak için, sadece güçlü bir içgüdünün oluşmasına katkıda bulunmuştur (Cosmo, 2009: 205). Onat'a göre ise; bu açımda diplomatik ve askeri bir üstünlük kazanma isteğinin rolü olmakla birlikte ekonominin de önemli olduğu göz ardı edilmemelidir (Onat, 1990: 916-917).

yılında, Chang Ch'ien, Tang-yi adlı kişinin Hunlu kölesi Kanfu olmak üzere yüz kişiyi aşkın bir heyetle birlikte Yüeh-chihleri aramak üzere yola çıkmıştır (Ekrem, 2012: 13). Fakat bu casus elçi, yolda Hunlar tarafından yakalanmıştır. Elçi, Şan'yü'nün sarayına gönderilmiş daha sonra da Hun ülkesinde tutulmuştur. Bu dönemde evlendirilmiş hatta çocuk sahibi de olmuştur. Fakat bu süre boyunca, kendisine verilen imparatorluk görev mührünü de bırakmamıştır (HHT, 2004: 80-81). Yıllar sonra Hunlardan kaçarak Yüeh-chihlerle görüşebilen casus-elçi, sonunda ülkesine dönebilmiştir.⁵

Yüeh-chihler

Göçebe bir topluluk olan Yüeh-chihlerin, İpek Yolu bakımından önemli tarihi süreçlerin içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Henüz Mete'nin, Şan'yü olmadan evvel onlar arasında rehin olarak bulunduğu bilinmektedir. Xinjiang'a göre; bu dönemde Yüeh-chihler; Tun-huang ile Ch'i-lien dağları arasındaki bölgede⁶ göçebe hayatı yaşamaktaydılar. Fakat etki alanlarını genişleterek doğuda ho-hsi koridorunun doğu ucuna ve Longyu'ya kadar uzanırken, batıda Tarım Basın bölgesinin doğu parçasına ve Doğu Tanrı dağları bölgesine kadar yayılmışlardı (Xinjiang, 2013: 19-20). Yüeh-chihlerin Kansu bölgesinde oturarak bu kadar geniş bir alanda ve doğu-batı ticaretinde etkin olmaları, Mete'nin, Yüeh-chihlere rehin olarak gönderilmesi ya da iktidara geldikten sonra Yüeh-chihlere saldırması konusundaki nedenlerden olmalıdır. Tokuda'ya göre; M.Ö. 209 yılında Hunların Tarım havzasına asker sevk etmesinin nedeni Yüeh-chihler'dir (Tokuda, 2010: 49).⁷ Böylece Hunlar ve Yüeciler arasındaki mücadelenin temel konularından birinin iktisadi gerekçeler olduğu değerlendirilebilir.

Yüeh-chihler bahsedilen coğrafyalardaki etkinliklerini ve güçlerini Mete döneminde kaybetmişler, daha sonra Hun'lar tarafından tekrar yenilerek, batıya doğru göç etmek zorunda kalmışlardır.⁸ Böylece, Çinlilerin kuzeyi

⁵ Chang Ch'ien yolculuğa başladığında kafilesi yüzden fazla insandan oluşmaktaydı. 13 yıl sonra döndüğünde ise sadece iki kişi hayatta kalmıştı. Chang Ch'ien; Ta-yüan (Fergana), Ta-yüeh-chih, Ta-hsia (Baktriya) ve Kang-chü; yanında beş veya altı tane bitişik ülke hakkında daha bilgi toplamış ve döndüğünde bunları imparatora rapor olarak sunmuştu (Hirth, 1917: 95; HHTBB, 2012: 81). Elçi M.Ö. 123'de kontluğa yükseltildi ve general olarak Hun-Çin savaşlarına katıldı (Ögel, 2015b: 41). Bu savaşta zamanında yardıma gelmediği için, ölüm cezasına çarptırılabilirdi. Fakat fidye ödedi ve rütbesinde düşüş yapıldı (Hirth, 1917: 100).

⁶ Haloun'a göre; Yüeh-chihler parçalanmadan önce, batıda Tun Huang'a kadar, doğuda Huang-ho ötesinden Ning-'ya ötesine kadar, kuzeyde Alaşan bozkırlarına kadar, güneyde Nan-şan sıradağlarının kuzeyine kadar olan sahalarda otururlardı (Eberhard, 1996: 106).

⁷ Bu saldırının tarihi konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır.

⁸ M.Ö. 176 yılında Mete Şan'yü, Han devletine bir mektup göndererek; Yüeh-chih'leri ağır hezmete uğratarak hepsini ya öldürdüklerinden, ya da tabii kıldıklarından bahsetmekteydi (HHT, 2004: 13-14). Mete zamanında başlayan ve Yüeh-chihleri baskılayan bu askeri

Hun toprağı olduğu gibi batısı da tamamen Hunların kontrolüne geçmiş bulunmaktadır. Bu da Wu-ti zamanındaki Han Devleti'nin, Hunlara karşı müttefik arayışının temel nedenlerinden biri olmuştur. Fakat bu maksatla M.Ö. 139 yılında Yüeh-chihleri aramak için yola çıkan casus-elçi, Hunlar tarafından yakalanmıştır.⁹ Uzun bir zaman sonra elçinin kaçmayı başardığını ve yanında taşıdığı görev belgesi ile birlikte, aradığı Yüeh-chihleri Baktriya bölgesinde bulduğunu anlıyoruz.

Daha önce Kansu bölgesinde yaşadıkları anlaşılan Yüeh-chihlerin, Batıya doğru ilk olarak ne zaman göç etmeye başladıkları ya da Oxus (Ceyhun) nehrinin her iki tarafında egemen oldukları tarih konusunda farklı tespitler mevcuttur.¹⁰

Pulleyblank'a göre; Çin kayıtları (Shih Chi) esas alındığında, Yüeh-chihlerin batıya doğru ilk göçleri M.Ö. 174 yılında başlamış ve sonunda Yüeh-chihler Oxus (Ceyhun) nehri kenarına varmışlardır. Chang Ch'ien onları, M.Ö. 128'de orada bulmuştur. Shih Chi kayıtlarında bu ara dönem hakkında bir bilgi yok diyen Pulleyblank'a göre; bu dönem konusunda Han Shu devreye giriyor ve bu arada a) Yüeh-chihler Sakalara saldırıyorlar. b) Wu-sun kralı Kun mo, Yüeh-chihlerden babasının intikamını alıyor ve onları daha batıya doğru sürüyor (Pulleyblank, 1970: 158-159). Yani Yüeh-chihlerin Baktriya bölgesine varmadan evvel Wusun saldırısına uğradığını anlıyoruz.¹¹ Böylece

zorlamalar, Mete'den sonra oğlu Lao shang Şan-yü zamanında da devam etmiş ve Yüeh-chihler buldukları yerleri terk ederek batıya doğru kaçmışlardır.

⁹ Beckwith'in belirttiği gibi Hunlar, Çin casusu Ch'ang Ch'ien'e iki kez izin vermişlerdir. Oysa Çinlilerin bilinen bir Hun casusunun Çin'de yaşamasına, evlenmesine hatta çocuk sahibi olmasına izin vereceklerini ve onu öldürmeyeceklerini düşünmek mümkün değildir (Beckwith, 2011: 291).

¹⁰ Ögel'e göre; Chang Ch'ien, M.Ö. 139'da Hunlar tarafından yakalandığı zaman Yüeh-chihler henüz Hunların kuzeyinde yani Tanrı dağlarının batı kesimlerinde oturuyorlardı. Elçi, Hunların elinden kaçıp buraya geldiği zaman Yüeh-chih'leri bulamamıştı. Çünkü Yüeh-chih'ler Batı Türkistan'a geçmişlerdi. Bu duruma göre Yüeh-chihler Batı Türkistan'a M.Ö. 139 ile 125 yılları arasında geçmiş olmalı idiler (Ögel, 2015a: 335). Maenchen'e göre; M.Ö. 133 ile 129 arasında Yüeh-chihler, Wu-sunların saldırısına uğradılar ve bir kısmı onların egemenliği altına girdi. Diğer grup ise uzak batıya doğru göç etti. Chang Ch'ien, Baktriya'ya geldiğinde M.Ö. 129-128 yıllarında Yüeh-chih'leri, Ta-hsia bölgesinde hüküm eder iken buldu (Otto Maenchen-Helfen, 1945: 71). Grousset'e göre ise; elçinin ziyareti sırasında Yüeh-chihlerin Soğdiyana'nın bir kısmını da ele geçirdikleri anlaşılıyor. M.Ö. 128 yılında Çin elçisi Chang Ch'ien, Yüeh-chihleri ziyarete geldiğinde Ssu- ma Chien onları Soğdak ülkesini işgal etmiş olarak göstermiştir (Grousset, 2006: 59).

¹¹ Gömeç'e göre; saldırı, Hunların önünden kaçan Yüeh-chihler tarafından M.Ö. 162 yılında gerçekleştirilmiş ve Wu-sunların hükümdarı öldürülmüştür (Gömeç, 2012: 99-100). Taşağıl'a göre; Wu-sun'ların bilinen ilk hükümdarı olan Nan-tuo-mi, büyük ihtimalle Yüeh-chih'ler tarafından yenilince Wusunlar, Tun-huang ile Ch'i-lien arasındaki yurtlarını terk ederek Tanrı dağları bölgesine gelmişler ve burada iken Büyük Hun İmparatorluğuna bağlanmışlardır

Yüeh-chihlerin Kansu'yu terk ederek batıya doğru göçleri de birkaç safhada gerçekleşmiş oluyor. Mızrak'ın belirttiği gibi; Chang Ch'ien'in göreve çıktığı M.Ö. 139 senesi civarlarında Büyük Yüeh-chihler, Kansu bölgesindeki ilk yurtlarını terk ederek geldikleri İli-Çu havzalarında olmalıydılar. Yine elçinin, Hunlar arasında geçirdiği 10 yıllık süreçten sonra kaçmayı başardığı dönemde, yani M.Ö. 129 civarında ise Büyük Yüeh-chihler Baktriya'daki üçüncü yurtlarında olmalıydılar (Mızrak, 2014: 388).

Nihayetinde casus-elçi, Baktriya bölgesinde bulduğu Yüeh-chihlerle görüşerek görevini tamamlamış, fakat buradan istediği sonucu elde edememiştir. Dönüş yolculuğunda yeniden Hunların eline geçen casus-elçinin, yine kaçtığını ve bu kez ülkesine dönebildiğini biliyoruz. Böylece dünya tarihinde "İpek Yolu'nun" açılması konusunda kabul edilen başlangıç hikâyesi de tamamlanmış olmaktadır.

Esasen Yüeh-chihlere gönderilen elçilik heyeti başarısız olmuştur. Bu heyet Pamir ötesi bölgeler hakkında bilgi getirmek dışında pek bir işe yaramamıştır. Bunun üzerine imparator Wu-ti benzer tarzda bir ittifak kurmak ve Hunlara karşı işbirliği yapmak için M.Ö. 119-115 yıllarında aynı kişiyi, bu kez Tanrı dağları bölgesinde yaşayan Wu-sun'lara elçi olarak göndermiştir. Elçi, onları da Kansu'daki ho-hsi bölgesine gelip yaşamaları konusunda ikna etmeye çalışmış, fakat bunda da başarısız olmuştur (Shiratori, 1930: 7). Yine de Chang Ch'ien'in Wusunlarda iken, çeşitli coğrafyalara ait halklara elçiler, temsilciler gönderdiği bilinmektedir. Elçi, ülkesine döndükten kısa bir süre sonra da ölmüştür. Gönderdiği elçiler, onun ölümünden sonra Çine dönmeyi başarabilmiştir. Bu seyahatler, bundan sonra artan elçi-kervan gidiş gelişleri ve İpek Yolu'nun gelişimi açısından önemlidir.

Chang Ch'ien'in Seyahatinin İktisadi ve Siyasi Sonuçları

Büyük Hun Devleti karşısında askeri ve siyasi olarak çaresiz kalan ve antlaşmaların neden olduğu mali kayıplardan da kurtulmak istediği anlaşılan Han Devleti'nin, kendisine müttefik aramak üzere batıya gönderdiği casus-elçinin seyahatinin önemli sonuçları olmuştur. Pulleyblank'a göre Chang

(Tavaşıl, 2004: 19). Daha sonraları Wusun Kralı Kun mi, kendi babasını öldüren Yüeh-chihlere hücum etmek için, Hun hakanından izin isteyerek batıya doğru gitmiş ve Yüeh-chihlere hücum ederek onları yenmiştir. Bunun üzerine Yüeh-chihler batıya doğru yeniden göçe başlayarak Baktriya'ya (Toharistan'a) gitmişlerdir (Ögel, 2015a: 328). Pulleyblank' Wu-sun ve Yüeh-chihler arasındaki kan davası konusunda bazı şüpheleri olduğunu belirtir. Ona göre; savaşa neden olan bir kan davası fikri Çinlilerin İlkbahar ve Sonbahar periodlarına tanıdık bir olaydır (Pulleyblank, 1970: 158-159).

Ch'ien'in seyahatinin uzun vadeli ve en önemli sonucu İpek Yolu'nun açılmasıdır (Pulleyblank, 1981: 279). Roux'un belirttiği gibi, İpek Yolu'nun bu seyahatle açıldığı düşünüldüğünden, onun "yolculuğu" da tarihin cilvesiyle ölümsüzleşmiştir (Roux, 2007: 60). Böylece, bahsedilen seyahatin, bununla doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı pek çok; iktisadi, siyasi ve kültürel sonuca neden olduğu söylenebilir. Bunları; Çin, Türkler, Türkistan coğrafyası ve Yüeh-chihler özelinde ayrıca değerlendirebiliriz.

Çin Açısından, Yeni Dünyalar Tanıma ve Yeni Rotalar Bulma İsteği

Casus elçinin gerçekleştirdiği bu seyahatin, Çin açısından siyasi ve askeri amaçları dışında, iktisadi gerekçelerle de ilişkili olduğu ve bu türden sonuçlara da neden olduğu anlaşılmaktadır.

Öncelikle bu seyahatin Çin tarafına "bilgi sağlama" özelliğine değinen ve böylece yeni bir dönemin başladığını belirten görüşler bulunmaktadır. Gumilev'e göre; Chang Ch'ien'in anlattıkları bilmedikleri bir dünyayı Çinlilerin gözü önüne sermiştir. Avrupa'da Kristof Colomb'un keşif gezisinden sonra dünyaya duyulan ilgi neyse, Çin de de Batı ülkelerine karşı Chang'ın seyahatinden sonra duyulan ilgi de odur (Gumilev, 2013: 128). Chang Ch'ien'in imparatoruna sunduğu "Batı Diyarı Raporu", Han Çininin, Batı'yı keşfi konusunda bir dönüm noktasıdır. Çünkü Shih Chi'nin 123. Bölümünde yer alan bu raporlar, Batı diyarı hakkında bilinen en eski tarihi bilgilerdir (Groot ve Asena, 2011: 217-218).¹² Onun yolculuğunun sonucu olarak Çin'e çok miktarda yenilik getirildiğini belirten Hirth'e göre; Chang Ch'ien ve ondan sonra batıya gönderilen ardılları tarafından; at yetiştiriciliği, şarap ve yonca gibi kavramlar Çin'e gelmiştir. Bu işin öncüsü olan Chang Ch'ien'in M.Ö. 126'da Çin'e dönüşü, Çin uygarlığı için yeni bir çağın başlangıcı olmuştur (Hirth; 1917: 92).

Onun sunduğu bilgilerin neden olduğu ilk sonuçlardan biri; Çin için ilk kez tanınan bu yeni dünyaya Hunlara uğramaksızın varabilme arzusu olmuştur. Bu konuda iktisadi faktörlerin de etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü elçi, imparatoruna sunduğu raporunda; Baktriya'da iken gördüğü Çin kaynaklı mallardan bahsetmiştir. Hunlar nedeniyle bu eşyaların İç Asya'ya, Yüeh-chihlere giderken onun da kullanmış olduğu yoldan gitmesi mümkün

¹² Chang Ch'ien'in raporu hakkındaki bilgiler farklı Çin yıllıklarında bulunmaktadır ve tamamlayıcı niteliktedir. Ekrem'in belirttiğine göre; Chang Ch'ien'in seyahati ile ilgili tam bir metnin bulunmaması, Chang Ch'ien'in imparatoruna yazılı değil sadece sözlü bilgi vermiş olabileceğini düşündürürken, yine de Batı Bölgeleri hakkındaki belgelerde yer alan bilgilerin çok ayrıntılı olması, elçinin seyahatiyle ilgili bilgileri rapor halinde sunmuş olabileceğini ve gerektiği zamanlarda da İmparatoruna tekrar açıklamalarda bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir (Ekrem, 2012: 11-12).

değildir. Chang Ch'ien bunu araştırdığı zaman orada bulunanlar, bu eşyaların kendilerine doğrudan Çin'den değil, Hindistan üzerinden gelmekte olduğunu söylemişler, oraya da bir güney yolundan geçtiğini anlatmışlardır (Ligeti, 1986: 52-53). Böylece M.Ö. 122 yılında Chang Ch'ien, İmparatoruna Çin'in güneyinden Hindistan'a, Hindistan'dan da Ta-hsia (Baktriya) memleketine ulaşabileceğini tavsiye etmiştir (Ekrem, 2012: 16). Chang Ch'ien'in önerilerini dikkate alan Wu-ti'nin, bir keşif gücünü güneybatıya doğru gönderdiği ve bu rota ile doğrudan Hindistan'a gitmek istendiği görülmektedir. Lakin farklı rotalar kullanılarak gönderilen elçiler istenilen sonuca ulaşamamışlardır fakat Çinliler bu keşif seferleri sırasında fil binen insanların ülkesini tanımışlardır. Burayı Tién-yü olarak adlandırmışlardır. (muhtemelen bu "Tién veya Yünnan demektir) (Hirth, 1917: 99). Kara yoluyla Hindistan'la irtibat temin etmek için defalarca Yünnan'dan yapılan teşebbüsler başarılı olamamış fakat bu teşebbüslerin neticesi olarak Güney batı Çin'de Çin tesiri artmıştır (Eberhard, 2007: 96-97). Sonuçta, Çin'den yola çıkıp güney batıdaki kavimler arasından geçerek batıya gitme düşüncesi terk edilmiştir, çünkü büyük masraflara rağmen gerçekleştirilememiştir (Ögel, 2015b: 10).

Türk - Çin İlişkilerinin Seyri ve Türkistan Hâkimiyeti

Casus elçinin seyahati ve İpek Yolu'nun açılması, o dönem de Türk yurdu olduğu anlaşılan Doğu Türkistan ve onun devamı niteliğinde olan Batı Türkistan toprakları üzerinde asırlar boyu sürecek Türk-Çin mücadelesini de başlatmıştır. Çünkü Chang Ch'ien ilk görevinde başarısız olmasına rağmen, onun, Hunlar arasında geçirdiği 10 yıllık dönem ve Baktriya'ya kadar yaptığı seyahat sayesinde Çinliler ilk defa olarak "Batı Bölgelerini"¹³ tanımışlardır (Taşağıl, 2015: 64). Bu durum, Çin'in Türkistan sahasında uygulamaya başladığı siyasi ve iktisadi merkezli yeni politikalarının da kaynağı olmuştur.

Eberhard; Chang Chien'in raporunun, Çin açısından bahsedilen uzak memleketlerle aracısız ve güvenli ticari ilişkilerin temin edilmesi arzusunun kuvvetlendirdiğini belirtir (Eberhard, 2007: 96). Kafesoğlu ise M.S. 1. bin yılın sonlarına kadar, Türk-Çin mücadelelerinin temel nedenlerinden birinin, bu ticari yollar olduğunu söylemektedir (Kafesoğlu, 1972: 64). Pulleyblank'a göre, Chang Ch'ien'in ilk hedeflediği amaç konusunda görevi başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, sonuçları sadece Çin için değil bütün

¹³ Batı Bölgeleri ifadesinin değişen ve değişken bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Ekrem'in belirttiğine göre; Hsi-yü siyasi idare bölge adı, Han Sülalesindeki tasvir ile bugünkü Doğu Türkistan'ın güney bölgelerini kapsamaktadır. Ancak bu adın Han sülalesinin Orta Asya'daki işgal faaliyetlerinin durumuna göre kapsamının da genişlediği veya daraldığı anlaşılmaktadır. Bu tarif bazen Doğu Türkistan'ı gösterirken bazen Batı Türkistan'ın bir bölümünü de içine almaktadır (Ekrem, 2012: 21).

Avrasya açısından çok önemli olmuştur. İlk olarak o, Çin'in emperyalist yayılmacılığının Doğu Türkistan'a ve daha sonra Pamir'in ötesine yani Batı Türkistan içlerine başlamasına imkân vermiştir (Pulleyblank, 1981: 279).

Bu seyahatin neden olduğu sonuçların, siyasi ve ekonomik boyutunu değerlendiren Onat'a göre, bu yeni dönem, Hun ile Han devletleri arasında, Türkistan devletleri üzerinde kurulmağa çalışılan hâkimiyet mücadelesinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Fakat Çin'in Hunlara karşı başlattığı batıya açılma ve dolayısıyla Türkistan devletleriyle ilişki kurma politikası tam olarak başarıya ulaşmamışsa da ekonomik açıdan yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur (Onat, 1990: 920). Ercilasun'a göre ise; M.Ö. 126 yılında Chang Ch'ien'in raporu sayesinde; Çin'in böyle bir ekonomik bölgenin varlığından haberdar olması sonrası başlayan yeni siyaset, dünyadaki ilk "Büyük Oyun" dur. Böylece İpek Yolu'nun önemli bir parçası durumunda olan Doğu Türkistan şehirlerini ele geçirme isteği duyan ve bunun mücadelesi verecek olan Çin'in karşısında ise Hunlar bulunmaktadır (Ercilasun, 2015: 136). Çünkü bu coğrafyaların Hunlar açısından önemi olduğu, siyasi ve iktisadi değeri bulunduğu anlaşılmaktadır.

Han İmparatoru Wu-ti, bu yeni politikayı gerçekleştirmek için hemen askeri ve siyasi faaliyetlere başlamıştır. Planlarına göre, Çin'in batıya açılan koridoru niteliğindeki Kansu'da bulunan ho-hsi bölgesini ele geçirerek, buraları idari bölümlere ayıracak, böylece batıya doğru gidebilmek için basamak taşı olarak kullanacaktır. Sonra Wu-sunlarla işbirliği içerisinde Hunlara saldıracak ve kesin amacına ulaşacaktır. Fakat bunun için ilk olarak ho-hsi bölgesinde yaşayan Hun prensliği olan Hsiu-tu ve Hun-ya'yı yerinden etmesi gerekmektedir (Shiratori, 1930: 7). M.Ö. 124 -121 yılları arası mücadele sonrası bu Hun beylerini Kansu'dan çıkaran Wu-ti, burada dört adet yönetim merkezi kurmuştur.¹⁴ Böylece M.Ö. 121 'de Hunlar, İpek Yolu üzerinde bulunan, Kansu'daki en önemli topraklarını kaybetmiştir (Ögel, 2015b: 31) Yine Çin, askeri olarak Hun tarzında atlı bir kuvvet meydana getirerek, İpek yolu üzerinde bulunan; Cungarya, Kuça Turfan, Yarkent, Tanrı dağları gibi toprakları istilaya girişmiştir (Koca, 2003: 149-150). Batı bölgelerine yönelik askeri faaliyetler bakımından, Han imparatorluğunun ve politikasının kuzey batıda Tarım Basın bölgesindeki yayılmacılığı da,

¹⁴ Wu-ti Çin'in batıya açılan kapıları olan Kansu bölgesinde dört tane chün (idari bölge) kurmuştur. Böylece Çin ve Batı Bölgesi arasında iletişim kuracak ve Hunlar ile Nan-Chiang arasındaki iletişimi de kesecektir. Ho-hsi bölgesinde, Wu-wei, Chang-yeh, Chiu-ch'üan ve Tun-huang idari merkezleri kurulmuştur. Bunlardan Wu-wei bugünkü Liang-chou, ve Chang-yeh ise Kan-chou dur. Chiu-ch'üan, Su-chou, ve Tun-huang ise Sha chou'dur (Shiratori, 1930: 10-11).

Hunlara karşı olan faaliyetlerin bir parçası olarak uygulanmıştır (Cosmo, 2009: 204-205).

Yine de Doğu Türkistan üzerindeki Hun hâkimiyeti yok olmamış, bundan sonra da devam etmiş görünmektedir. Hunların buradaki hâkimiyetleri henüz Mete çağından itibaren bilinmekle birlikte, zamanla burada “Tung-p’u tu-wei” adında bir organizasyon ve teşkilat kurdukları bilinmektedir.¹⁵ Bu teşkilatın Hunlar açısından siyasal ve iktisadi nitelikteki amaçlara hizmet ettiği görülmektedir. Anlaşılan, Hun Jeh-chu Beyi, Hunların batı sınırlarında, Tung-p’utu-wei¹⁶ yerleştirerek Batı sınırları bölgesini kontrol etmek istemiştir. O, daima Yen-ch’i (Karaşahr), Wei-shü ve Wei-li arasında bir yerde kalarak, ülkeleri vergilendirmektedir. Daha sonra, Jeh-chu beyi, Hun Şan-yü’sü ile anlaşmazlığa düşmüş ve kendi kuvvetlerinin Han’a teslim olmasına ön ayak olmuştur (Shimazaki, 1969: 29; Onat, 1990: 914; Ercilasun 2013: 180)¹⁷.

M.Ö. 60 yılında Hunlar içindeki güç mücadeleleri sonucu pek çok şef Çin’e iltica etmiştir. Bunlar arasında yer alan ve Hunlar adına batı bölgelerini yöneten Jeh-chu beyi de 12000 insan ile birlikte gelip Çin’e iltica etmiştir (Yihong, 1992: 46). Onun teslim olmasıyla birlikte, Hunların, “Tung-p’u tu-wei” makamı lağvolmuş, fakat onun görevi, yeni bir Han makamı olan Koruyucu Generallik (du-hu) tarafından devralınmıştır (Shih Yü, 2000: 187; Baykuzu, 2015: 70). Batı Bölgelerinde *Koruyucu Generallik* oluşturulmasıyla birlikte Çinliler, kendilerini, Hunların güçlü ve birleşmiş

¹⁵Bu teşkilatın M.Ö. 96 ile M.Ö. 85 yılları arasındaki bir tarihte kurulmuş olabileceği değerlendirilmektedir (Ercilasun, 2013: 17-18); Onat’ın çalışmasında belirttiği üzere; Hun Hükümdarı Hu Lu-ku’nun (M.Ö. 96-85) ölümünden sonra, oğlu Batı Bölgelerini idare etmek üzere yollanmış ve Je-chu Beyi olan bu kişi T’ung-p’u tu-wei adında bir teşkilat kurmuştur (HHTBB, 2012: 15, Not : 32).

¹⁶ Shimazaki’nin belirttiğine göre; Dr. Matsuda, T’ung-pu nun hizmetçi ve köle anlamlarına geldiğini düşünmektedir. T’ung-pu-tu-wei, Hunların resmi görevlisi anlamındadır. Bunun başlıca görevi insanlara ve ürünlere el koymak- yönetmektir. Bu görüntü daha Mete Şan-yü zamanında kendini göstermektedir. M.Ö. 177 yılında Mete, Yüeh-chihleri yenince Batı Sınırları bölgesini kontrolü altına almıştı (Shimazaki, 1969: 70-71). Onat’a göre de Tung-p’u; hizmetkâr veya “köle” anlamındadır (HHTBB, 2012: 15). Ekrem’in belirttiğine göre de; Tung- p’u hizmetçi; Tu wei, askeri validir. Hunların batı bölgeleri (Sağ bölge) Beyi Jeh-chu Wang’ın hizmetinde olan vali anlamındadır (Ekrem, 2012: 20). Bu nedenle bu teşkilatın, Hunlar için siyasal ve iktisadi faaliyetler icra ettiği ve değer taşıdığı anlaşılmaktadır.

¹⁷ Shimazaki’ye göre; Batı Sınırları Bölgesini kontrol altında tutmak için ilk olarak Turfan bölgesinde yer alan Chü-shih’in güvenceye alınması ve Yen-ch’i (Karaşahr) bölgesinde T’ung-pu-tu-wei’nin konulanması, Hunlar için bir gelenek, alışlagelmiş bir uygulama olmalıdır. Jeh-chu beyi, Han’a teslim oluncaya kadar, Hanların, Hunlarla Chü-shih üzerinde çatışma yaşaması ve bu çatışmanın şiddetinin artmasının sebebi de budur (Shimazaki, 1969: 71).

iktidarıyla uğraşmak yerine, bölgedeki küçük devletlerden oluşan bir topluluğu yönetmeye uğraşırken bulmuşlardır (Narain, 2000: 221-222). Bundan sonra, bu bölgeye yapılan Han göçleri, öncelikli olarak askeri koloniler ve mahkûmlardan oluşturulup, bu şekilde bölgede Han mevcudiyetinin etnik ve kültürel açıdan önem kazandırılması istenmiştir (Cosmo, 2009: 204-205).

Han yönetimi, Batı bölgelerinin yönetimi konusunda M.Ö. 48 yılında Wu-chi İkinci Derece Alt Komutanlığı adında bir teşkilatı öndeki Chü-shih (Turfan bölgesinde) de kurmuştur. Bu komutanlığın çok önemli bir pozisyonda olduğu anlaşılmaktadır (Shimazaki, 1969: 54). Bu garnizonun, Han Devleti'nin, Batı Bölgelerindeki askeri tarım kolonilerini oluşturmak ve bunları kontrol etmekten sorumlu olduğu görülmektedir (HHT, 2004: 125). Dolayısıyla, bu bölgelerin Hunlar açısından taşıdığı iktisadi değer, Han Devleti tarafından bilindiği ve bunun elde edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Zira Han Devleti'nin, Doğu Türkistan'da icra ettiği tüm bu örgütlenmeler ve mücadelelerin en büyük hedefi Hunlardır.

M.Ö. 3. yılında Saray içi Koruması Yang Hsiung, imparatora sunduğu raporun bir bölümünde; Batı bölgelerindeki şehir devletlerinde kurulan valilikler ve yapılan tüm masrafların Hunlara karşı koymak için yapıldığı belirtilmektedir (HHT, 2004: 76).

Han Devleti'nin bu coğrafya üzerindeki gücünün ve etkinliğinin dönem dönem değiştiği anlaşılmaktadır. Sonraki Han Hanedanlığı'nın başlangıcında, İmparator Kuang-wu, (M.S. 25-57) Merkezi Asya'ya askeri müdahaleye karşı çıkmıştır. Çinlilerin M.S. 73 ve 89 da Hunları yenmeleriyle birlikte Doğu Türkistan yeniden Çin'in kontrolü altına girmiş ve bu durum M.S. 150'de yöneticilik (valilik, askeri yönetim bölgesi) parçalanıncaya kadar da böyle devam etmiştir (Bielenstein, 2005: 312). M.S. 175 yılında Han devletinin, Doğu Türkistan'da Hotan bölgesini ele geçirmek teşebbüsleri başarısızlıkla ve geri çekilme ile sonuçlanmıştır. Böylece Çin, Tarım Basın bölgesine, Wei İmparatoru Wen zamanına kadar (M.S. 220) bir daha geri gelmemiştir. 175 ve 220 yılları arasındaki bu tarihi süreçte, Batı Bölgeleri ve özellikle Tarım Basın bölgesi egemen bir güçten yoksundur. Bu nedenle, İpek Yolu üzerindeki şehirler ve devletler, politik veya dini sebeplerle buraya gelen sığınmacılar için ev sahipliği yapmıştır (So, 2006: 177).

Böylece, Chang Ch'ien'in seyahati ve İpek Yolu'nun açılması şeklinde ifade edilen sürecin en önemli sonuçlarından biri, Hun ve Han devletlerinin özellikle Doğu Türkistan hâkimiyeti ve bunun Batı Türkistan'a kadar uzanan

etkileri konusunda verdikleri mücadele olmuştur. Bu mücadelenin siyasi amaçları yanında iktisadi nedenlerinin de son derece anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İpek Yolu'nun açılması, asırlar boyu bu coğrafyalar üzerinde yaşanacak mücadele süreci bakımından da önemlidir. Çünkü bu zamana kadar Çin'in bura ve ötesi hakkında gerçek bir bilgiye ve fikre sahip olmadığı, buranın Türk tarihinin ve kültürünün önemli bir parçası olduğu değerlendirilebilir.¹⁸

Doğu Türkistan'da Kent Devletlerinin Gelişimi

Tarihen “İpek Yolu” olarak adlandırılan ticari rotaların, Chang Ch'ien'in seyahatiyle açıldığı sembolleştirilse de Çin ve Batı dünyası arasındaki ticaretin çok daha eskilere dayandığı bilinmektedir. Fakat “İpek Yolu'nun” açılması Çin ve Batı arasındaki ticari yolların ve bu yollar üzerinde bulunan kentlerin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Böylece, bu rotalar üzerinde bulunan yerleşim yerleri; asırlar boyu sürecek Türk-Çin mücadelesine sahne olduğu gibi, iktisadi ve kültürel açıdan farklı unsurlara ve gelişmelere de ev sahipliği yapacaktır.

Shiratori'nin belirttiği üzere; Han Hanedanlığı döneminde İpek yolunun Güney rotası: Lobnor'dan başlayan ve güney dağlarının kuzey tarafı boyunca devam ederek Yarkent'e ulaşmaktadır. Bu yol da Vahşan vadisi yoluyla Ta-Yüeh-chih'lere veya Belh'e kadar uzanmaktadır. Kuzey rotası ise Turfan'dan başlayarak Tanrı dağlarının güney ayağı boyunca Kaşgar'a uzanmaktadır. Daha sonra Terek vasıtasıyla Fergana'ya, buradan da ya Kırgız steplerine ve Hazar denizinin kuzeyindeki bölgeye ya da Soğdiyana bölgesine ulaşmaktadır. Sonraki Han Hanedanlığı zamanında da bu rota değişmemiştir. Han döneminde ve sonra kurulan Kuzey, Güney Hanedanlıklarında, bahsedilen Güney rotasının Türkistan'dan Baktriya'ya gitmek için kullanılan başlıca rota olduğu görülmektedir (Shiratori, 1957: 12-13). Sui İmparatoru Yang-ti (605-617) zamanında, (devlet adamı Pei

¹⁸ Enoki'ye göre M.Ö. 60 yılında Çinlilerin *Koruyucu Generallik* kurmaları buranın tarihinde önemli bir dönüm noktası olmalıdır. Onun belirttiğine göre Batı bölgeleri için, İmparator Wu zamanında (M.Ö. 141-87) terim olarak Hsi-pei, Hsi-pei-kuo veya Hsi-kuo terimleri kullanılmaktadır. Hsi-yü terimi ise muhtemelen Hsi-yü tu-hu veya *Batı Bölgeleri Koruyucu Generallığı* kurulduğu zaman, yani M.Ö. 60 yılında, eş zamanlı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Enoki, 1983: 14). Ekrem'in belirttiğine göre; Hsi-yü adı, yabancı toplulukların memleketine, özellikle Han Sülalesinin batı sınırının yani Yümen karakolu dışındaki memleketlere verdiği genel bir isimdir. Fakat bu ad, özel bir isim olarak M.Ö. 48-6 yılları arasında ortaya çıkmıştır (Ekrem, 2012: 20). Yıldırım ise, Çinlilerin “Hsi-yü” yani “Batı Toprakları” tabirini Hunlardan ödünç aldıklarını ve bu yönüyle “Batı Toprakları” ifadesinin Hun idarî yönetimine ait ve özel bir kavram olduğu sonucuna varmaktadır. Yani, Doğu Türkistan toprakları Çinliler için çok “yeni” topraklardır ve esasında Hunlara aittir (Yıldırım, 2012: 425).

chü'nün, Sui Shu'da bulunan biyografisinde), o dönemin ipek yolu güzergâhları hakkında: Tun huang'dan batı denizine (Akdeniz) kadar üç rotanın olduğu bildirilmektedir. Kuzeyden giden birinci rota; Hami üzerinden Tanrı dağları geçilerek Tiele-Türk ve diğer göçebe toprakları geçilerek Roma'ya kadar ulaşmaktadır. Orta rota; Turfan üzerinden geçmektedir. Daha sonra Karaşar, Kuça ve Kaşgar üzerinden geçilerek Tsung ling (Pamir) dağları ve Vahşan vadisi aşılarak Soğd topraklarına, oradan ise Pers topraklarına ve nihayetinde de Akdeniz'e varmaktadır. Güney Rotası ise; Şanşan ve Hotan üzerinden, Kargalık ve Taşkurgan'dan geçer, sonra Pamir (Tsung-ling) dağları ve Vahşan vadisi aşılarak Toharistan (Afganistan) topraklarına girilir ve sonunda ise Hindistan'a varılır (Xinjiang, 2013: 64).

Bahsedilen rotalar ve bu rotalar üzerinde bulunan yerleşimlerin İpek Yolu'nun sebep olduğu iktisadi gelişmelerden doğrudan etkilendiğini değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Hatta Uhlig'e göre; dünyada, Orta Asya'daki ticaret merkezleri ve özellikle Tun huang'la - Kaşgar arasındaki İpek Yolu üzerinde bulunan vaha kentlerinde olduğu kadar, yüzyıllar boyunca devam eden ve sadece ekonomik gelişmeyle şekillenen bir kültüre sahip başka bir bölge yoktur (Uhlig, 2000: 213). Yani bu yolların ticari öneminin anlaşılması ve doğu-batı halkları arasında iktisadi alışverişin gelişmesi, çeşitli kent devletlerinin kurulmasını veya gelişmesini doğrudan etkilemiştir. Ticari yolların ulaştığı batıda Roma ve Hindistan'dan doğuda Çin'e kadar uzanan yollarda daima var olan bu gelişimin, İpek Yolu'nda dünya tarihinin çok önemli kültürel süreçlerinin oluşmasına imkân sağladığı anlaşılmaktadır. Özellikle; resim, heykel, mimari, musiki, gibi evrensel değerlerin bu yollarda yaşama ve olgunlaşma şansı bulduğunu bilmekteyiz.

Yine İpek Yolu, farklı dinlerin hayat bulduğu ve geliştiği bir alan olmuştur. İlk dönemde Hindistan kültürü ve dinleri, özellikle Budizm, İpek yolu üzerinde yolculuk etmiş ve Türkistan kentleri üzerinden Çin'e ve daha ötesine kadar ulaşabilmiştir. Bu konuda; Hotan, Kaşgar, Kuça veya Tun huang'ın tarihi önemi ve gelişimi bilinmektedir. Fakat Toynbee'nin belirttiği üzere; üçüncü yüzyıldan sonra, Merkezi Asya koridoru yavaş yavaş Greko-Romen ve Hindistan'dan gelen etkilerin Uzak Doğu'ya geçiş etkisini azaltmış, böylece Uzak Doğu'nun Orta Doğudan yayılan yeni hareketlerle kontak kurmasını sağlamıştır. Böylece prensipte "Dinlerin Misyonerleri" için başlıca araç haline gelmiştir. Gittikçe artan bir dalga halinde Maniheizm, Nesturilik ve İslam da kendi "Altın Yolculuklarını" bu koridor boyunca yapmıştır. Bu koridor ve yolculuk Semerkant'tan uzanarak Çin'in kuzey batı sınırlarında kendini yerleştirene kadar uzamıştır (Toynbee, 1924: 244). Foltz'a göre; modern öncesi dönemde Orta Asya'nın doğu bölümünün

dini geleneklerin kaynaştığı önemli bir pota olduğu görülmektedir. Buranın, Heterodoks inançlar için uzak bir bölgedeki sığınak niteliğinde olmasıyla birlikte, 13.yüzyıldaki Moğol dönemine kadar buralar, dini bakımdan dünyanın en farklı bölgesi olmuştur (Foltz, 2006: 18-19).

Yüeh-chihlerin (Kuşhanların) “At Ticareti” ve İpek Yolunun Soğdu Tüccarları

Türk- Çin ilişkilerinin seyri ve casus elçinin seyahati sonucu İpek Yolunun açılmasına neden olarak gösterilen tarihi hadiseler; esasen Hun, Han ve Yüeh-chih topluluklarının dâhil olduğu bir süreci kapsamaktadır. Bundan sonra da bahsedilen bu unsurların veya ardıllarının rol aldığı tarihi süreçler ve iktisadi faaliyetler, dünya tarihi bakımından önemli gelişmelerin yaşanmasına imkân sağlamıştır. Bundan sonra, Türkler ve Çinliler arasında yaşanan Türkistan sahası konusundaki; siyasal, askeri ve iktisadi mücadele asırlar boyunca devam etmiştir.

Chang Ch'ien'in elçilik görevi nedeniyle bahsettiğimiz Yüeh-chih'ler ise, Batı Türkistan'a gelişlerinden yüzyıl sonra burada Kuşhan devletini kurmuşlardır. Esasen Yüeh-chihler hayvan yetiştiricisi ve atlı bir kavim idiler. M.Ö. 128'de onları ziyaret eden casus elçi Chang' Ch'ien de onların hâlâ atlı konargöçer olduklarını söylüyordu. Buradaki Yüeh-chihlerin devletleri, “Beş Yabgu” tarafından idare ediliyordu. Aradan yüz yıl geçtiğinde, bunlar arasında yer alan Kuşhan Yabgusu Kuzula Kadpises diğer dört Yabguyu idaresine aldı ve Kuşhan devletini kurdu. Dönemin Part krallığının bir bölümü ile Kabul ve Keşmir'i aldı. Oğlu Vima Kadphises ise Hindistan'ı aldı. Böylece Yüeh-chihler bu çağda etki alanlarını genişlettiler ve çok güçlendiler. Diğer ülkeler onların kralına “Kuşhan Kralı” dediler, Çinliler ise onları eskiden olduğu gibi “Büyük Yüeh-chihler” olarak adlandırdılar (Ögel, 2015 c.1: 337).

Kuşhanlar, eski Hindistan'da da oldukça önemli bir rol oynadılar. Kuşhanlarda güçlü bir politik sistem vardı. Hsüan Tsung; Kuşhan kralı Kanişka'nın, Pamir dağlarının doğusuna kadar uzanan geniş arazisinde güçlü ordusu sayesinde hüküm sürdüğünü söylemektedir. Yine o, Merkezi Asya prenslerinin Kuşhan krallığında rehin olarak tutulduğundan da bahsetmektedir. Böylece Kuşhanların sağladığı güçlü merkezileşme, Hindistan kültürünün ve etkilerinin Himalayaların ötesine geçmesi ve yayılmasına da imkân sağlamıştır (Puri, 1979: 183). Özellikle, M.S. 2. yüzyılın ilk yarısında hüküm sürdüğü değerlendirilen Kanişka zamanında, Kuşhanların, Doğu Türkistan'a kadar uzanan varlıkları, İpek yolu güzergâhları üzerinde Hint diline ait materyallerle, para gibi iktisadi unsurların yayılması konusunda da etkin olmuş görülmektedir.

Pulleyblank'a göre; M.S. 175 ve 202 yılları arasındaki Çin kaynaklarının Türkistan konusundaki sessizlik dönemi, büyük ihtimalle Kuşanların Tarım bölgesinde hâkimiyet çabaları ve işgalleri ile geçmiştir. Bu dönem aynı zamanda Çin içlerine giden Yüeh-chih kökenli Budist rahiplerin varlığından haberdar olduğumuz dönemdir. Büyük oranda tercüme faaliyetlerinin yapıldığı Gandari Parakrit dili, Kuşanların idari merkezlerinin dili olması yanında daha sonra Loulan'da da kullanılmıştır. Bu dönemde üzerinde durulması gereken önemli zamanlardan biri 184 yılıdır. Bu tarihte Kansu bölgesinde önemli bir isyan çıkmıştır. Bu isyanı çıkaranlar Küçük Yüeh-chihlerdir. Bunlar daha önce Çinlilere bağlı ve yardımcı idiler. Bu isyan Ch'ang-an'ı tehdit etmiş ve 221 yılına kadar da tamamen bastırılmamıştır. Pulleyblank'ın ifadeleriyle; bu isyanın neden çıktığı konusunda Çin kaynakları kayıtsız kalıyor ve bilgi vermiyor, belki de Büyük Yüeh-chihlerin henüz Doğu Türkistan'a kadar olan yayılmaları, kuzenleri olan Küçük Yüeh-chihlerin¹⁹ canlanması ve ellerine silah alması konusunda teşvik edici bir unsur olmuştur (Pulleyblank, 1968: 257). Bu dönemde, sonrasında olduğu gibi Kuşanlar ile Çin arasında ticaret ve iletişimin olması mümkündür.

Çin'de, Sonraki Han Sülalesinin yıkılışından sonra büyük iç karışıklıklar yaşanmış ve M.S. 220 den sonra Çin'in kuzeyinde üç devlet kurulmuştur. Bu üç devletten Orta Asya'ya en yakın olanı Wei Sülalesidir (M.S. 220-264) (Ögel, 2015 C.2: 431). 230 yılında Ta-Yüeh-chih kralı Po-tiao'nun, Wei sarayına bir elçi gönderdiğinden bahsedilir. (Lo-yang'a) Bu dönemde Ta-Yüeh-chih'ler, Wei'ler ile yakın bir işbirliği içerisinde idirler. Wei imparatoru, Ta -Yüeh-chih kralına bir takım titüller vermiştir. Kralları Po-tiao, genellikle ve doğru olarak Vasudeva olarak görülür. Bu kral Kuşanların son kralıdır ve Sasani'ye yenilerek Hindukuş'un kuzeyindeki topraklarını onlara kaybetmiştir (Enoki, 1968:4).²⁰ Bu dönem Kuşanlar ve Çin arasında irtibat sağlandığı gibi, bu ticaretin doğal olarak Hindistan'a ve Güney Doğu Asya'nın diğer bölümlerine de ulaştığına dair kanıtlar mevcuttur. Böylece "İpek Yolu" denilen ticaret yollarıyla bağlantılı rotaların eklenmesi şeklinde uzayan ticaret ağı da dünyanın uzak bölümlerine kadar

¹⁹ Hunlara yenilmelerinden sonraki süreçte onların topluluğunun bir bölümü büyük Yüeh-chihler olarak bilinir. Bunlar batıya doğru hareket etmiş sonunda Soğdiyana'yı işgal etmişler ve Ceyhun nehrini geçerek Baktriya'ya girmişlerdi. Burada Grek krallığının sonunu getirdiler. Bu kabilenin diğer parçası Küçük Yüeh-chihler Kansu'da kalmaya devam ettiler ve bu bölgede birkaç yüzyıl daha kendilerinden bahsedildi (Pulleyblank, 1983: 457-458).

²⁰ Böylece Enoki'nin belirttiğine göre; Çin kayıtları esas alınır Kuşanların kuruluş tarihini M.Ö. 29-28 veya hemen yakınlarındaki bir döneme ve yıkılışını da M.S. 230 veya onun hemen yakınlarındaki bir tarihe koymak yanlış olmaz. Yaklaşık bu 260 yıl boyunca Çin kaynakları üç tane Kuşan kralından bahsederler. Bunlar: Kujula Kadpises, Wima Kadpises ve Vasudeva. Fakat Kujula Kadpises haricinde diğerlerinin saltanat yılları veya dönem olayları hakkında da hiçbir bilgi vermezler (Enoki, 1968: 4).

ulaşmıştır. Bu ticari aktivitenin en önemli unsurlarının, çeşitli kaynaklarca; Yüeh-chih, Kuşhan, Baktriya ve Soğd gibi etnik ve coğrafi tariflerle ifade edilen kimseler arasından oldukları anlaşılmaktadır. Yani daha önce yaşadıkları Kansu bölgesinde de iyi tüccarlar olarak bilinen Yüeh-chihlerin, daha sonra Baktriya merkezli Kuşhan devletini kurarak; Batı Türkistan'da, Hindistan ve Doğu Türkistan'ın bir bölümüne kadar uzanan varlıkları, bahsedilen bu tacir unsurların ticari aktiviteleri ve yayılmaları konusunda da etkin rol oynamıştır.

Thorley, çalışmasında; milattan sonra birinci yüzyılın sonları ile ikinci yüzyılın başlarındaki kırk yıllık periyotta Kuzey Çin den Roma'ya kadar uzanan ipek yollarının, ticaret konusunda daha önce hiç olmadığı kadar elverişli durumda olduğunu belirtir. Bu konuda, sadece Roma ve Çin değil Partlar ve Kuşhanların güçlü ticari devletleri de yer almıştır (Thorley, 1971: 71). Klasik batı kaynakları iki ya da üçüncü yüzyıla ait İpek Yolu ticareti hakkında bilgi vermektedir diyen Vaisserie'ye göre de; Çin ve Roma imparatorluğu arasında ipek temeline dayanarak yapılan ticaret, başlıca Baktriyalı ve Hintlilerin aracılığıyla yapılıyor ve bu ticaret Part egemenliği altındaki İran toprakları üzerinden gerçekleşiyordu (Vaissiere, 2005: 35-36). Yani bu gelişmeler, Kuşhanların hâkim olduğu dönemle ve onların etkin olduğu Baktriya gibi coğrafyalarla da örtüşmektedir. Bu dönemde onların, Çin ve Roma arasında olduğu gibi Hindistan ve Merkezi Asya arasındaki ticari ve kültürel konularda da aracı rol oynadığını düşünmek yanlış olmaz. Zira Hintlilerin, bu dönemde özellikle Baktriya üzerinden kuzeye doğru çıktığı ve buradan Doğu Türkistan'a doğru yayılarak koloniler kurdukları görülmektedir. Lalitha'ya göre; Kaşmir ve Kuzey Batı Hindistan'ın halklarının, miladi yılların ilk iki yüzyılında Doğu Türkistan'da koloniler kurmaya ilk olarak Hotan ve Kaşgar'da başladıkları değerlendirilmektedir. Anlaşılan buraya da Baktriya üzerinden gelmektedirler. Buna göre; Taxila'dan başlayan rota, Kabul Nehri vadisi boyunca geçiyor, daha sonra Hidda ve Nagarahara (Celalabad) geçilerek Bamiyan'a varılıyordu. Hindukuş aşıldığında ise rota Baktriya'ya (Belh'e) ulaşırdı. Burası Merkezi Asya'nın nerdeyse bütün büyük ticaret rotalarının kesiştiği bir yer idi (Lalitha, 1991: 895).

Özellikle Baktriya üzerinden Doğu Türkistan'a ulaşan Hint tesirinin yayıldığını değerlendirebiliriz. Böylece bu rota kullanılarak aşağıdan gelen Hint ticari malları ve kültürel tesiri yayıldığı gibi, bunun tersine olarak Merkezi Asya'dan Hindistan'a ve Güney Doğu Asya'ya ticari ürün götürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ürünler arasında, özellikle Yüeh-chihlerle ve dolayısıyla Kuşhanlarla ilişkilendirilen "at ticaretinin" geniş coğrafyalara kadar ulaştığı görülmektedir.

Esasen Çin yıllığı Shih Chi, Ta Yuan (Fergana) bölgesinin çok miktarda güzel, “kan terleyen” atlarından bahsetmektedir. Muhtemelen Merkezi Asya’nın bu atları, Yüeh-chih veya Kuşhan bölgesi tüccarlarına satılarak dağılmıştır ki, Kuşhanların hâkimiyet alanı Merkezi Asya’dan, Doğu Hindistan’daki Balgapur’a kadar uzanmıştır. Bu nedenle, kaynaklarda Yüeh-chih ülkesinin atları olarak ifade edilen atlar, esasen Fergana bölgesinin atları olmalıdır. Bu atlar, ilkin Kaşgar bölgesine getirilmiş, burada ticari aktivitenin içine girmiş olmalıdır. Yüeh-chih tüccarları, Pamir’in kuzey bölümünü kullanarak Hunza, Gilgit, Chilas Dasu, Manshera, Abbotabad üzerinden Taxila’ya varmışlardır (Ghosh, 2001: 127). Hindistan ve Güney Doğu Asya ile Merkezi Asya arasındaki ticaret konusunda özellikle Taxila’nın önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ghosh’un belirttiği üzere; Merkezi Asya ve Güney Doğu Asya arasındaki karayolu rotası; Merkezi Asya’da Fergana bölgesinden başlıyor, Taxila’ya kadar gidiyordu. Taxila’dan sonra ise rota Varanasi’ye kadar uzanıyordu. Varanasi, antik, eski Vanga bölgesinin girişi idi. Buraya geliş ya kara ya da Ganj rotası ile oluyordu. Buradan da Bengal kıyılarına; Chandraketugarh veya Tamralipti’ye (Batı Bengal’dedir) gelen atlar, gemilerle Güney Doğu Asya’daki bazı limanlara transfer ediliyordu. Örneklerden de görüldüğü üzere ünlü “İpek Yolu” gibi bu rota da Merkezi Asya’dan, Güney Asya vasıtasıyla Güney Doğu Asya’ya gerçekleştirilen “At Rotası” idi (Ghosh, 2001: 130). Bu rotada da Kuşhanların rol aldığı anlaşılmaktadır.

Bu konudaki çalışmalar, Yüeh-chihli tüccarların Ko-ying’e (Malay yarımadası (Malezya) veya Sumatru’nun doğu kıyısında olmalıdır) sürekli at ithal ettiğinden bahsetmektedir. Yine bu dönemde K’ang Tai adında birinden bahsedilmekte²¹ ve bu kişinin Güney Çin’de bulunan Wu Krallığının Fu-nan daki (Kamboçya’da) elçisi (M.S. 245-250 yılları arasında) olduğu belirtmektedir. Bu dönemde Güney Çin’de konumlanan Wu Krallığı, Han Hanedanlığı yerine kurulan diğer iki hanedanlık yüzünden Merkezi Asya ile ticaret yapamamaktadır. Bu nedenle Wu İmparatoru, binek

²¹ Gumilev’in belirttiğine göre; Çin’de; “Üç Hükümdarlık Tarihinde” Çin ile eski Fu-nan (Kamboçya) arasında, karşılıklı elçilerin gelip gittiği kaydedilmektedir. Çin elçisi Kamboçya’da 245-250 yılları arasında kalmış, onun refakatinde bulunan Kang T’ai, ülkesine döndükten sonra Fu-nan hükümdarlığı hakkında bilgi vermiştir (Gumilev, 2013: 113-114). Çin’de bulunan Kang klanı hakkında bilgi veren Eberhard’a göre; Bu klan’ın mensupları muhtemelen Kang kuo’dan yani bugünkü Semerkanttan gelmekte idiler. Bu ülke Çin kaynaklarında To-pa döneminden itibaren bilinmektedir. Türk hâkimiyetinden önce, K’ang Kou’nun insanları ve yine muhtemelen geçmişte Kang chü K’ang’ın en azından bir parçası Soğdu idi. Kang-chü K’ang kraliyet ailesinin bir parçası Han zamanında Çin’e gitti ve Kansu bölgesine giderek yerleşim kurdular (Eberhard, 1967: 97-98.) Bu nedenle Kang Tai’nin Soğd kökenli olması muhtemeldir. Yine onun at ticareti konusunda çalışması tüccar niteliğiyle bilinen Soğdlara uygun bir durumdur.

ve savaş atı ihtiyacı için Funan'a başvurmak zorunda kalmıştır. Böylece Wu krallığının, Merkezi Asya atlarını farklı bir rotadan, yani Güney Doğu Asya üzerinden aldığı sonucunu çıkartıyoruz. Görünüşe göre, Güney Doğu Asya'ya uzanan at ticareti 3. yüzyılda tamamen gelişmişti ve bundan sonra iki yüzyıldan fazla süre boyunca da bu durum devam etti. Bununla ilgili olarak 2 ve 3. yüzyıla ait olduğu değerlendirilen; Güney Doğu Asya'daki Sangeang Adasında bulunan bir davulda Yüeh-chih insanı olduğu anlaşılan kimseler ve onların atları resmedilmişlerdir. Bunlar da at ile ilgili hususların bölge kültürü içine yerleştiğini göstermektedir. Güney Doğu Asya'da 5. yüzyılın sonlarından itibaren görülen Pers atları, yavaş yavaş Merkezi Asya atlarının yerini almıştır (Ghosh, 2001: 128).

Yüeh-chih- Kuşhanların sağladığı ve içinde yer aldığı; Çin- Merkezi Asya ile Hindistan ve Güney Doğu Asya'ya kadar uzanan geniş ticari ağın içerisinde Soğdların da bulunduğunu düşünmek mümkündür. Ticaretle uğraşan Soğd'lular Orta Asya'ya yayılmış ve yer yer koloniler kurmuşlardır. Ögel'e göre zamanla Orta Asya'daki İpek Yolu ticareti tamamen onların eline geçmiştir (Ögel, 2003: 188). Bu konuda onların etkinliğinin doğrudan veya dolaylı olarak Yüeh-chihlerle de ilişkili olduğu görülmektedir. İpek Yolu tarihi konusundaki pek çok çalışmada onları görmek mümkündür.

Onların bu konudaki faaliyetlerine ne zaman başladığını tam olarak kestirmek zordur. Tokuda'nın belirttiği üzere; Chang Ch'ien, sonrası Orta Asya ülkeleri ile ticaret ilişkisine başlayınca, "Shang Hu" olarak ifade edilen tüccarlar Çin'e gelmeye başlamışlardır. Bu tüccarlar arasında Soğdluların bulunduğunu tahmin etmek mümkündür (Tokuda, 2010: 84-85). Soğdların tüccar niteliği kazanmasında ise pek çok etkenin rolü olduğu değerlendirilmektedir. Öncelikle Soğdluların yaşadığı Semerkant, Buhara, Kiş, Taşkent gibi vaha kentlerinde su miktarı genellikle yetersiz olduğu için, çeşitli önlemler alınsa bile tarım alanları sınırlıdır. Bu nedenle, tarımdan artan ve taşan nüfus, zanaat ve ticaretle uğraşmak zorunda kalmıştır (Mori, 1984: 340). Bunun yanında, bölgenin coğrafi konumunun da Soğdluların ticari faaliyetlerinde son derece yararlı bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu durum konusunda, Soğdiyana'nın, Chang Ch'ien'in Orta Asya seyahati nedeniyle açılan İpek Yolu'nun, stratejik bir yerinde bulunmakla kalmayıp, güneyde Hindistan'a ulaşan, Kuzeyde de Kuzey Asya'nın bozkırlarına bağlanmak suretiyle güney ve kuzeyi de birbirine bağlayan stratejik bir yerde bulunmasının da rolü vardır (Mori, 1984: 340).

Böylece Soğd bölgesinin sadece iktisadi niteliği değil, coğrafi ve stratejik konumu da ticaretin gelişmesi konusunda son derece önemli olmuştur. Vaissiere'ye göre; miladi ilk asırlarda başlıca temel ticari rotanın Çin'den

başlayarak Güney Soğdiyana'yı geçerek Hindistan'a vardığını söyleyebiliriz. Yine Pamir ve Hindukuş yolları vasıtasıyla Baktriya da şüphesiz bu ticaretin içerisinde (Vaissiere, 2005: 35-36). Yani bu dönemde Yüeh-chihlerle ilişkili olarak bahsettiğimiz Baktriya bölgesi gibi Soğd bölgesi de Doğu - Batı ticaretinde ve güneye doğru uzanan ulaşım konusunda stratejik bir konumda bulunmaktadır. Böylece Soğdlar, Hindistan ve Güney Doğu Asya ile Merkezi Asya- Çin arasındaki ticaret ağında da etkinliklerini gittikçe arttırmış görünmektedir. Bu konuda onların, Yüeh-chih-Kuşhanlarla olan ilişkilerinin de rol oynadığı bilinmektedir. Dolayısıyla Soğdların, Kuşhan hâkimiyeti altındaki Hintlilerle de ilişki kurdukları anlaşılmaktadır. Bunun hem ticari hem kültürel sonuçları olmuştur.

Xinru'nun belirttiğine göre; Kuşhan Krallığının en önemli krallarından olan Kanişka (M.S. 2. yüzyıl); Çin Budist literatüründe kraliyet hamisi olarak geçmektedir. Soğdlu tüccarlar ise bu dönemde çok büyük ihtimalle Kuşhanlar için ticaret acentaları gibi çalışmışlardır. Bu nedenle Soğdların hiç olmazsa bir kısmının, Budizm'i Hindistan'da öğrenmiş oldukları ve Budizm'i Çin'e ilk tanıtanlar arasında bunların da olması mümkündür. Çünkü Soğdlar sonraki dönemde Çin'deki Budizm çalışmalarında önemli rol oynamışlardır. Örneğin iki Soğdlu; Kang ju ve Kang Mengxiang Çin'de yirmi yıldan fazla yaşamış (M.S. 168-189) ve Sanskrit Budist metinlerinin Çin diline çevrilmesine yardım etmişlerdir (Xinru, 2011: 58). Dale'nin belirttiğine göre; Soğdlar ikinci ve dördüncü yüzyıl arasında ve daha sonraki T'ang çağının büyük bölümünde, Hindistan- Çin ticaretinde baskın idiler. 4. yüzyıla ait olduğu değerlendirilen "Soğdlu Mektuplar", Hintli tüccarların Loulan'da olduğuna dair izler barındırmaktadır. Böylece Taklamakan Çölü'nün kuzey doğusunda Hintli tüccarların Soğdlu tüccarlarla birlikte işbirliği içerisinde oldukları anlaşılır (Dale 2009: 86-87).

Herhalde, Kuşhan devletinin ortadan kalkmasıyla da ilgili olarak, özellikle 4. yüzyıldan sonra İpek yolu güzergâhları boyunca Soğdlu tacirlerin etkinliği ve kontrolü artarken, Hint kökenli tüccarların zamanla azaldığını değerlendirmek mümkündür. Bu durum Soğdların kurduğu kolonilerin artışıyla da anlaşılabilir.

Xinjiang'a göre; Soğdlular Çin'e girmeye Wei - Chin periyodunda (M.S. 220-) başlamışlar ve bu durum Sui ve T'ang periyodu boyunca da devam etmiştir (Xinjiang, 2004: 23-24). Bu konuda Kansu bölgesinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Baykuzu'nun işaret ettiği üzere; Kansu'da bulunan Liang bölgesi stratejik önemi yanında İpek Yolu'nun Türkistan ve Çin arasındaki geçiş noktası üzerinde bulunması nedeniyle zengin ve korunaklı bir bölge olmuştur (Baykuzu, 2002: 759). 4. yüzyılda Çin'de yaşanan

siyasal kriz döneminden sonra, Kansu'daki Liang-chou gibi şehirlerde, ticari maksatlarla gelen Çinliler, Soğdlular ve Hintliler yerleşmiştir (Vaissiere 2005: 136). Yine Soğdların göç ettiği başlıca bölgeler, Chiu-chuan, Tun huang gibi Çin'in batı bölgelerini saymak gerekir (Tokuda, 2010: 84-85). Özellikle Tun huang, "İpek Yolu" boyunca kilit bir noktada olduğundan Soğdlular için doğru doğru yaptıkları seyahat boyunca gerekli konaklama istasyonlarından biri olmuştur. Bu nedenle, erken dönemlerden itibaren Soğdlu topluluklar burada bulunmuşlardır (Xinjiang. 2004: 23-24). Soğdların göç ettiği diğer bölgeler arasında Doğu Türkistan'da bulunan Turfan'ı da belirtmek gerekir (Tokuda, 2010: 84-85). Soğdların bu bölgelerdeki etkinliklerinin zamanla geliştiği de anlaşılmaktadır. Yedinci yüzyılın başlarına tarihlendirilebilen bir Turfan bölgesi dokümanında, bölgedeki tüccarların kimlikleri tespit edilmiştir. Burada Soğd kökenli 41 tüccar vardır ve bunlar toplam tüccarların yüzde 82 sini oluşturmaktadır. Bu doküman, İpek Yolu üzerindeki şehirlerde yapılan uzun menzilli ve yoğun ticaretin resmini çektiği gibi, yedinci yüzyılın başlarında ipek yolu ticaretindeki Soğdlu egemenliğini de açıkça göstermektedir (Skaff, 2003: 501-502).

Bahsedilen tacir unsurların İpek Yolu boyunca yayılması konusunda, Türkistan'daki Türk hâkimiyetinin de son derece önemli rolü olduğunu değerlendirebiliriz. Hun çağında olduğu gibi Gök-Türk döneminde de Türkler, İpek Yolu kentlerine ve bu yollarda yapılan ticarete önem vererek hâkim olmak istemişlerdir. Bu dönemde özellikle Soğdlu tüccarların, Türkler adına ticaret yaptıkları ve kendi fonksiyonlarını artırdıkları görülmektedir. Togan'ın belirttiği gibi; İpek yolu tacir İran unsurunu kendisine çekmiş ve vatanlarındaki sınıf mücadelelerinde mağlup olan İranlı unsurlar ve Ön Asya kavimlerine mensup kimseler, din hürriyeti ile bilinen Türklerin memleketine göç etmişlerdir (Togan, 1981: 49-50). Bu ise, İpek Yolu'nun şekillendirdiği kültürel gelişime katkıda bulunmuştur.

Sonuç

Tarihi Türk yurdu olan Orhun bölgesinde kurulan, konargöçer nitelikteki Hun Devleti ile Çin'de kurulan ve yerleşik hayat düzenine sahip Han Devleti arasındaki mücadeleler, siyasal ve askeri nitelikte olmasına rağmen, daima iktisadi unsurlar da taşımıştır. Esasen, bu anlamda bir değer ifade eden tarihi "İpek Yolu" da Hunlar karşısında çaresiz kalmış Han Devleti'nin, müttefik arayışına girmesiyle başlayan girişimlerinin bir sonucu olarak açılmıştır. Böylece, Türk yurdu olduğu anlaşılan Türkistan sahası hakkında da gerçek anlamdaki ilk bilgiler Çinlilerce elde edilmiş olmaktadır. Bundan sonra gelişen tarihi süreçte; Türk ve Çin ilişkilerinin temel konularından biri, bu

coğrafyalara ve dolayısıyla bunun sağladığı ekonomik çıkarlara hâkim olmak konusunda yaşanan mücadeleler olmuştur. Türkler, özellikle iktisaden göçebe hayvan yetiştiricisi oldukları dönemlerde dahi, bu yollar üzerindeki iktisadi, siyasi ve kültürel varlıklarını ve çıkarlarını devam ettirmek istemişlerdir. Çünkü Türkler için bu topraklar, sadece ticaret yolları değil, varlık ve yokluk çizgisinde çetin mücadelenin yaşandığı bozkırın hemen yanı başında bulunan bir vaha hükmünde olmuştur. Çin için ise en büyük hedef; sahip olduğu zenginlik sayesinde etki alanını genişletmek ve kontrolünü İpek Yolu'nun ulaştığı her alana yayabilmektir.

Bu ticari yolların gerek açılması gerekse gelişmesi konusundaki tarihi sürecin içerisinde yer alan Yüeh-chihler de aslen göçebe bir topluluktur. Böylece, henüz M.Ö. İkinci yüzyılda Hun ve Han Devletleri arasındaki siyasal, askeri ve iktisadi mücadelenin sonucu ve bunun bir parçası olarak gördüğümüz Yüeh-chihler ve ardılları Kuşanlar, Baktriya bölgesindeki yeni yurtlarındaki varlıklarıyla; Hindistan, Roma ve Çin arasında gelişen ticarete aktif rol oynamışlardır. Yine Yüeh-chihlerin ve onların sağladığı imkânların, İpek Yolu ticari rotalarının, Hindistan ve Güney Doğu Asya ile olan bağlantıları konusunda önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca Yüeh-chihler, kendileri dışında Hintli ve Soğdu tacir unsurların da bu faaliyetlere dâhil edilmesinde etkin rol almış görünmektedir. Zira İpek Yolu'nun tarihi bakımından dikkat çeken en önemli unsurlardan biri tüccarlar ve onlar sayesinde bu rotalar üzerinde gerçekleşen siyasal-kültürel hareketlilik olmuştur. Böylece, Doğu ve Batı arasında gidip gelen elçiler ve kervanlar sayesinde sadece; ipek, pamuk, at vs. gibi ticari ürünler değil; bilgi, sanat, din gibi kültürel hayata dair pek çok unsurun hareket ettiği yeni bir düzen kurulmuştur.

Bu irtibatın sağlanması konusunda göçebelerin ve özellikle Türklerin rolü yadsınamaz. Hun çağından itibaren Türk siyasal ve kültürel varlığının açıkça görüldüğü “İpek Yolu” rotalarında, Hint ve İran menşeli çeşitli halkların yaşaması için uygun koşulların bu sayede oluştuğu anlaşılmaktadır. İpek Yolu üzerinde yaşam şansı bulmuş çeşitli dinler ve kültürel unsurların yolculuğu, buna imkân sağlayan koşulların da bir sonucudur.

Kaynaklar

Baykuzu, T. D. (2002). Kuzey Liang Hun Devleti. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 758-762.

Baykuzu, T. D. (2015). Turfan'dan Kaşgar'a İpek Yolu Üzerindeki Vaha Şehirleri. *İpek Yolu*, İstanbul: TKHV., 59-85.

İ. ONAY

ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences
Cilt/Volume: 10, Sayı/Number: Özel, (Aralık/December 2019): 60-86 (Atf için/To cite).

- Beckwith, C. I. (2011). *İpek Yolu İmparatorlukları*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Bielenstein, H. (2005). *Diplomacy and Trade In The Chinese World 589-1276*, Handbook of Oriental Studies, Section Four China. Brill, Leiden-Boston.
- Cosmo, N.D. (2002). Hun İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yükselişi. *Türkler Ansiklopedisi*, C.1 Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 709-719.
- Cosmo N. D. (2009). Han Frontiers; Toward an Integrated View. *Journal of The American Oriental Society*, Vol.129, No:2, 199-214.
- Dale, Stephen F. (2009). Silk Road, Cotton Road or...Indo-Chinese Trade in Pre-European Times. *Modern Asian Studies*, Vol. 43.No.1, Expanding Frontiers in South Asian and World History: Essay in Honour of John F. Richards, Cambridge University Press, 79-88.
- Eberhard, W. (1967). *Settlement and Social Change In Asia*. Hong Kong University Press.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*. Ankara: TTK Yayınları.
- Eberhard, W. (2007). *Çin Tarihi*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Ekrem, Nuraniye H. (2012). Chang Ch'ien'in Seyahat Raporuna Göre Hun Döneminde Orta Asya. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.2, 7-51.
- Enoki, K. (1968). Hsieh, Fu-Wang or Wang of the Tüeh –shih. *Toyo Bunko*, No, 26, 1-13.
- Enoki, K. (1983). On The Relationship Between the Shih-Chi Bk. 123 and the Han Shu BKS.61 and 96. *Toyo Bunko*, No: 41, 1-30.
- Ercilasun, K. (2013). *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kaşgar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ercilasun, K. (2015). Eski ve Orta Çağlarda Tacikistan coğrafyası ve İpek Yolu. *İpek Yolu*, İstanbul: TKHV
- Foltz, R. C. (2006). *İpek Yolu Dinleri*. Medrese Yayınları, İstanbul.
- Ghosh, S. (2001). The Route of Horse Trade in Early in India (Upto C.500 AD.). *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 61, Part One: Millennium, 126-131.
- Gömeç, S. (2011). *Köktürk Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. (2012). *Türk Hun Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Groot de. J.M ve Asena, G. A. (2011). *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*. İstanbul: Pan Yayınları.

Grousset, R. (2006). *Bozkır İmparatorluğu* (çev. R. Uzmen). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gumilev L.N. (2013), *Hunlar* (çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

HHT (2004). Han Hanedanlığı Tarihi: Hsiung-Nu (Hun) Monografisi (Hazırlayan: A. Onat, S. Orsoy ve K. Ercilasun). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

HHTBB (2012). Han Hanedanlığı Tarihinde Batı Bölgeleri (Hazırlayan: A. Onat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Harmatta, J. (1996). The Wall of Alexander the Great and the Limes Sasanicus. *Bulletin of the Asia Institute*, New Series, Vol. 10. Studies in Honor of Vladimir A. Livshits, 79-84.

Helfen- Otto M. (1945). The Yüeh-Chih Problem Re-Examined. *Journal of The American Oriental Society*, vol. 65, No. 2.

Hirth, F. (1917). The Story of Chang K'ien, China's Pioneer in Western Asia: Text and Translation Chapter 123 of Ssī-Ma Ts'ien's Shī-Ki. *Journal of the American Oriental Society*, Vol.37, 89-152.

İzgi, Ö. (2014). XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, (Haz. E. Ekrem ve S. Küçük). Ankara: TTK. Yayınları, 95-137.

Kafesoğlu, İ. (1972). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Koca, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*. II. Cilt, Ankara: Odes Kültür Yayınları.

Lalitha, V. (1991). The Silk Route. *Proceeding of the Indian History Congress*, Vol. 52, 894-902.

Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya* (çev. S. Karatay). Ankara: TDK Yay.

Mızrak, E. Ç. (2014). Yüeh-chih'lerin Kökenleri ve Göç Süreçleri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)*, Yıl 7, Sayı XIX, 371-404.

Mori, M. (1984). Sogdluların Orta-Asya'daki Faaliyetleri. *Belleten*, 47/185, 339-351.

Narain, A.K. (2000). İç Asya'da Hint Avrupalılar (çev. L. Köker). *Erken İç Asya Tarihi* (der. D. Sinor). Ankara: İletişim Yayınları.

- Onat, A. (1990). Çin Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler. *Bellekten*, C. LIV, Sayı 211, 913-920.
- Ögel, B. (2003). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- Ögel, B. (2015a). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. Cilt:1, Ankara: TTK. Yayınları.
- Ögel, B. (2015b). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. Cilt: 2, Ankara: TTK. Yayınları.
- Pulleyblank, E. G. (1968). Chinese Evidence For The Date Of Kaniška. *Papers on the Date of Kaniska* (ed. A.L.Basham). Leiden: Brill, 247-258.
- Pulleyblank, E. G. (1970). The Wu-Sun and Sakas and The Yüeh-Chih Migration. *Bulletin of The Scholl of Oriental and African Studies* (BSOAS), 33 (1), 154-160.
- Pulleyblank, E. G. (1981). Han China In Central Asia. *International History Review*, Vol. 3, 278-286.
- Pulleyblank, E. G. (1983). The Chinese and Their Neighbors in Prehistoric and Early Historic Times. *The Origins of the Chinese Civilizations*, (ed. D. N. Keightley). University of California Press, 411-466.
- Pulleyblank, E. G. (1995). Why Tocharians. *Journal of Indo-European Studies*, 23, 415-430.
- Puri, B.N. (1979). Central Asia and Its People's Role in Ancient Indian History. *Prolegomena, To The Sources on The History of Pre-Islamic Central Asia*, Akademia Kiade, Budapeşt, 181-186.
- Roux, J. P. (2007). *Türklerin Tarihi*, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl (çev. A. Kazancıgil ve L. Arslan-Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Shih, Y.-Y. (2000). Hsiung-Nu (çev. S. Esenbel) *Erken İç Asya Tarihi* (der. D. Sinor). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shimazaki, A. (1969). Ku-shih and the Anterior and Posterior Kingdoms of Kü-shih. *Toyo Bunko*, No: 27, 27-81.
- Shiratori, K. (1930). On the Territory of the Hsiung-nu Prince Hsiu-t'u Wang and His Metal Statues for Heaven-Worship. *Toyo Bunko*, 1-77.
- Shiratori, K. (1957). On the Ts'ung-ling Traffic Route Described by C. Ptolemaeus. *Toyo Bunko*, 1-34.
- So, F. K.H. (2006). Travels, Contact and Conversion: Chinese Rediscovery of the West. *Monumenta Serica*, Taylor Francis, Vol. 54, 165-184.

İ. ONAY

ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences

Cilt/Volume: 10, Sayı/Number: Özel, (Aralık/December 2019): 60-86 (Atf için/To cite).

Skaff, J. K. (2013). The Sogdian Trade Diaspora in East Turkestan During The Seventh and Eighth Centuries. *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol 46/ Part4/, 481-513.

Taşagıl, A. (2015). *Kök-Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Taşagıl, A. (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: TTK. Yayınları.

Thorley, J. (1971). The Silk Trade Between China And the Roman Empire at Its Height, "Circa" A.D. 90-130. *Greece –Rome*, Vol. 18, No: 1, Cambridge University Press, s.71-80.

Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İÜEF. Yayınları.

Tokuda, H. (2010). *Uygur- Çin Ticari İlişkilerinin Gelişimi (8-9. Yüzyıllarda)*. Ankara Üni. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Toynbee, A. J. (1924). Notes on the History of the Oxus-Jakarta Basin. *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, Vol. 3, No.2, s.241-262.

Uhlig, H. (2000). *İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü*. İstanbul: Okyanus Yayınları.

Vaissiere, D.L. E. (2005). *Sogdian Traders*, (trans. J. Ward, ed. D. Sinor ve N. Di Cosmo), Handbook of Oriental Studies- Section Eight Central Asia, Brill Leiden-Boston.

Yihong, P. (1992). Early Chinese Settlement Policies Towards the Nomads. *Asia Major*, Third Series, Vol.5. No: 2, 41-77.

Yıldırım, K. (2012). Doğu Türkistan ve İlk Sakinleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII, 419-440.

Xinjiang, R. (2004). Khotanese Felt and Sogdian Silver: Foreign Gifts to Buddhist Monasteries in Ninth -and Tenth- Century Dunhuang. *Asia Major*, Third Series, Academica Sinica, Vol 17, No:1, 15-34.

Xinjiang, R. (2013). *Eighteen Lectures On Dunhuang* (trans. I. Galambos), Brill-Leiden.

Xinru, L. (2011). A Silk Road Legacy: The Spread of Buddhism and Islam. *Journal of World History*, University of Hawa'i Press, Vol.22, No.1, 55-81.